

Konkluderende betragtninger

Højskolesagens udvikling på Bornholm er en del af den danske højskolebevægelses udvikling; derom kan der ikke være tvivl. Der er visse lokale særpræg, men i alt væsentligt ligger mønsteret tæt på det, der kom til at gælde for bevægelsen som helhed.

Derfor vil jeg i det følgende – ligesom mange steder i skildringen i øvrigt – søge at sætte det bornholmske forløb i forhold til den større danske sammenhæng. Betragtningerne gælder især højskolebevægelsen som et "sociologisk" fænomen og knytter sig derfor især til den foregående statistiske del. Men ligesom denne er en del af det samlede billede, er det nedenstående netop et forsøg på at indkredse helheden i det bornholmske forløb i kort begreb.

Lidt forenklet sagt kom den bornholmske højskolebevægelse af grundtvigsk observans til at eksistere i ca. 90 år – eller i tre generationer. I løbet af den første generation skabtes efterhånden, dels i forbindelse med de første højskoleinitiativer, dels som følge af det grundtvigske livssyns udbredelse, en folkelig bevægelse, der igen skabte grundlag for, at den nye højskole ved Ekkodalen i løbet af 2. generation fik så pæn tilgang af elever, at den havde et rimeligt godt eksistensgrundlag. Men i løbet af 3. generation faldt interessen, og da der heller ikke var tilgang af betydning fra nye kredse, gled det hele lige så stille ud med de bornholmske elever. Derefter skulle der megen anstrengelse til for blot at få et nogenlunde antal hentet hertil ovenfra.

Fra begyndelsen ser det ud til, at højskolevirksomheden mest betragtedes som en regulær efteruddannelsesmulighed for folk, der følte behov for supplement til den undervisning, de havde fået i børneskolen. Eleverne kom i aldersmæssigt bredt udsnit – helt fra 14 til 35 år. Ret meget anderledes har det næppe været i andre dele af landet. Når de så først var "inden for døren", kunne der i mange tilfælde ske bemærkelsesværdige ting med hensyn til deres videre menneskelige udvikling.

At det fortrinsvis blev unge fra landbohem, der her på Bornholm som andre steder befolkede højsko-

lerne, må skyldes, at det var hos dem, behovet føltes mest påtrængende. Højskolerne i videste forstand blev en mulighed for videreuddannelse for unge i det vidtspredte landbosamfund, ikke mindst i kraft af kostskoleformen. Og ikke mindst blev skolerne et led i den sociale opstigning, der skete for det danske gårdmandsbrug frem gennem 1800-tallet og videre ind i vort århundrede.

Da opholdet imidlertid kostede en del penge, skulle der et vist økonomisk rygstød til. Af statistikken fremgår det da også, at det her på øen fortrinsvis blev fra de mellemstore og større gårde, eleverne kom. På grund af velvilje fra det offentliges side med hensyn til tilskud, men også som følge af offervilje fra "kredsen", blev der i noget omfang også mulighed for, at småkårsfolk fik del i dette gode. Derimod kunne det se ud til, at en stor del af ejerne af de største gårde, når vi når lidt frem i tiden, har ønsket og har haft råd til at sende deres unge til andre uddannelsessteder. Dette mønster adskiller sig næppe meget fra landet som helhed.

Efterhånden som Grundtvigs tanker slog igennem i bredden, og også blev det åndelige fundament for flere højskoler, der ikke havde været grundtvigske fra begyndelsen, og den grundtvigske folkebevægelse blev mere grundfæstet, blev det en del af dennes hele livsstil eller "dannelsesmønster", at de unge kom på højskole.

Sådan blev det også her på Bornholm. De mange, og i adskillige tilfælde ganske store søskendeflokke, der kom som elever, forekommer at være det bedste udtryk for den familietradition, der opstod omkring dette grundtvigske livsmønster.

Omvendt kan man så sige, at netop i kraft af de mange søskende blev bevægelsen i virkeligheden båret af forholdsvis få familier. De har til gengæld virkelig været indstillet på at yde noget for sagen.

Det er formodentlig også blevet en del af denne særlige tradition, at den almindelige "højskolealder" efterhånden betragtedes som alderen fra 18 til ca. 21 år, et mønster, der i øvrigt skulle holde sig meget lang

tid frem. Først i de allerseneste år er der sket en udvikling, der er ved at ændre dette.

Den noget ujævne geografiske spredning her på Bornholm med sognene Åker, Vestermarie og Pedersker som de største "højskolesogne", har formodentlig også sin væsentligste årsag i dette grundtvigske livsmønster. Det synes i hvert fald ikke at kunne forklares på anden måde. Lignende forskelle fra egn til egn kan i øvrigt også iagttages andre steder i landet¹. Vi skal dog regne med, at en ret stor del af eleverne ikke havde nogen egentlig tilknytning til den grundtvigske kreds.

Her på Bornholm begyndte den grundtvigske bevægelse med en lille kreds i Rønne, formodentlig helt tilbage i 1850-erne, men den begyndte først at gøre sig gældende mere udadtil omkring 25 år senere, ikke mindst med sognepræsten F. V. Christensen som den åndelige støtte. Noget lignende må siges om kredsen i Åkirkeby og oplandet der omkring. Det begyndte så småt i 1860-erne og tog fastere form under den inspiration, der udgik fra sognepræsten P. K. Algreens vidtspændte foretagsomhed. En anden, der i samme forbindelse fremhæves i kilderne, er Henning Jensen, der i seks år virkede som sognepræst i Pedersker. Vi må dog regne med, at bevægelsens trivsel var betinget af, at der de pågældende steder også var andre, f.eks. stedlige lærere eller andre fremtrædende personer, der forstod at følge det op og få det ind i fastere rammer – dog ikke forstået som en fast organisation; det har aldrig været de grundtvigskes sag.

Kredsen i Rønne kom med hensyn til elever ikke til at betyde så meget for Bornholms Højskole, men som vi har set blev netop Åkirkebys store opland på Sydbornholm den største "leverandør" af elever.

Til trods for, at denne folkebevægelse i en ret lang periode forekommer at have været ganske livskraftig, kan vi imidlertid konstatere, at efterhånden som landbrugets sociale position som en af landets bærende erhvervs- og samfundsgrupper i den nye tid blev konsolideret, og formodentlig også i takt med, at de almindelige uddannelsesmuligheder også for landboerne blev bedre, tabte interessen for højskolerne sig mærkbart i de gamle kredse. En del andre steder i landet nåede man at få en del af 4. generation med, men på Bornholms Højskole kom der kun ganske enkelte af denne.

Som det er fremgået, kan man nærmest slå fast, at højskolen ikke beredte vejen til et skifte i erhverv. Tværtimod. Langt de fleste – især af mændene, blev i landbrugserhvervet. Og det har næppe været ret meget anderledes i andre dele af landet. Man skal dog være forsigtig med at tillægge højskoleopholdet for

megen betydning i denne henseende, idet valget af erhverv almindeligvis skete meget tidligt dengang.

Der er dog næppe tvivl om, at det, eleverne generelt mødte på højskolerne, også trak i samme retning. Landbruget blev både af dets egne udøvere såvel som af mange andre betragtet som noget af det sundeste og ædleste, almindelige mennesker kunne beskæftige sig med. For mange var der ingen tvivl om, at "de rigtige mennesker boede på landet".

Lars Bækhøj

Et godt eksempel på en højskolemands bekræftelse af denne holdning har vi i en artikel af Morten Bredsdorff i Ollerup Højskoles årsskrift for 1936². Artiklens emne er "Tre slægtleds syn på folkeliv og samfund", og et sted i omtalen af tredje slægtled hedder det bl.a.:

"Naar saa mange unge forlader Landbruget og tyr til Byerne, hvor de kan faa en noget større Løn i Øjeblikket, og hvor de kan blive sikrede et beskedent Udkomme i Fremtiden, men ogsaa er sikrede imod nogensinde at naa en virkelig fri og uafhængig Stilling, saa er det sikkert Udslag af den samme Tilbøjelighed (til en overfladisk og ansvarsløs leven i nuet. SAM)... man vil leve i Nutiden, og man vil ikke binde sig til en usikker Fremtid, selv om denne indebærer langt rigere Muligheder for en rig personlig Udvikling og for en friere og selvstændigere Stilling".

Lars Bækhøj

Der er næppe tvivl om, at Morten Bredsdorff kun var én af mange højskolefolk, der havde den samme holdning. Og det er derfor overvejende sandsynligt, at de unge landmænd, der kom som elever, i det, de hørte, i høj grad fik bekræftet det ideale syn på landbolivet, og at det så har medvirket til, at så mange af dem fastholdt dette erhverv. For pigerne gjorde utvivlsomt det samme sig gældende, men som påpeget var deres livsstilling i højere grad afhængigt af, hvilken mand de fandt at gifte sig med.

Det stærke præg, landboerne satte på højskolerne, medførte på den anden side en tilsyneladende ret udbredt forestilling – ikke mindst i landbobefolkningen selv – om, at disse skoler netop var for landboer. Der er i hvert fald eksempler her på Bornholm på, at når en landmandssøn i stedet for landbruget valgte at blive håndværker, betragtedes det nærmest som en selvfølge, at han ikke skulle på højskole. Håndværket havde jo sin egen skoletradition med de tekniske skoler, og arbejdsrytmen i næsten ethvert andet erhverv gjorde det heller ikke så enkelt at rykke et halvt år ud af kalenderen til skolegang.

At højskolerne ideelt set stod for en livsoplysning, der gjaldt alle uanset "kald og stand", lykkedes det i de første generationer tilsyneladende kun i begrænset omfang at få skabt bevidsthed om.

Højskolefolk har især tidligere haft en vis tilbøjelighed til at tillægge deres egen virksomhed ret stor betydning. Det har skabt nogle idealforestillinger – eller myter – om højskolens opkomst og betydning i

samfundslivet, som man endnu kan høre ført til torvs, men som næppe holder helt over for en nærmere efterprøvelse.

Man har således været meget tilbøjelige til at se højskolernes opblomstring som et resultat af den religiøse vækkelse (jvf. kap. 2). Denne skulle have medført en trang til oplysning i bredere forstand. Derfor tog de unge på højskole og blev oplivet og oplyst. De tog derefter hjem og blev aktive i det folkelige liv, virkede ivrigt for oprettelsen af andelsmejerierne, og blev i det hele taget foregangsmænd i landbrugserhvervet – alt sammen ud fra devisen om, at "åndens løsen er bedrifter". Særlig andelsbevægelsen har mange højskolefolk taget til hjertet og har ment, at dens opståen var en direkte følge af højskolernes påvirkning.

Her på Bornholm kan man næppe tale om nogen særlig talstærk grundtvigsk folkebevægelse før tæt op mod århundredskiftet. Som beskrevet var det begyndt tidligt i Rønne, og fra omkring 1870 tog det også form og begyndte at vokse sig stærkt i og omkring Åkirkeby. Endnu i 1880-erne må man dog konstatere, at den grundtvigske bevægelse endnu ikke stod så stærkt, at den kunne danne grundlag for en højskoles virksomhed på Bornholm. Højskolen i Østermarie gik det, som vi har set, tilbage for efter få år, hvor den ikke havde været udpræget grundtvigsk, og selv om den blev det med brødrene Bøgeskov, måtte de alligevel opgive at fortsætte i 1885.

Ikke desto mindre oprettedes der inden for de følgende fem år ikke mindre end 16 andelsmejerier rundt om på hele øen. Det forekommer ikke at kunne forklares med, at det var de tidligere højskoleelever, der var de drivende kræfter. Dertil var deres andel af befolkningen for lille. Adskillige af dem har sikkert været med blandt de toneangivende, men det store flertal må have været andre.

Når der har været talt meget om højskoleeleverne – og det er vel at mærke altid kun mændene, der nævnes – som foregangsmænd i landbruget, så kan man egentlig lige så godt vende sagen om og sige, at i de tilfælde, de blev foregangsmænd, skyldtes det, at de havde "stof" i sig til det og derfor tog på højskole for at dygtiggøre sig.

I denne som i andre henseender synes de høje vurderinger af højskolernes betydning at være blevet til langt senere under indtryk af deres betydelige succes i de første par årtier af vort århundrede. I samtiden synes i hvert fald nogle af højskolefolket med deres meget ideale holdninger snarere at have været lidt tilbageholdende over for meget af det nye, som ikke mindst havde med de tekniske landvindinger at gøre.

Ifølge Karen Jensens breve (se side 53-54) var Johan Bøgeskov således ikke en mand, der gik foran, da

Gadeby Mejeri i Østermarie blev oprettet i 1887³. Han var slet ikke involveret i det, eftersom de på gården havde deres eget lille mejeri. Året efter meldte han sig dog med.

Betænelighederne ved at indføre landbrugsfag på Bornholms Højskole i 1909, skønt ønskerne om det utvivlsomt havde været der længe, udsprang sikkert også af det samme. Det var formentlig ud fra et stærkt, ideelt præget ønske om at fastholde de alment livsværdier omkring det kirkelige og folkelige liv i den "rene" højskole. Derved ser det ud til, at man ofte har stået tøvende over for meget af det nye, der skete, og over for den tiltagende interesse for eksakt viden, som det åbenbart medførte. Ofte har man formodentlig mistænkt det for dybest set at være udslag af den "materialistiske ånd", som tydeligt blev anset for faretruende for det åndelige og folkelige liv⁴.

Der er næppe tvivl om, at højskolens virksomhed har haft en vis betydning for erhvervs- og samfundslivet, direkte i kraft af landbrugsundervisningen, men ellers mere indirekte. Men denne betydning må nødvendigvis ses i forhold til, hvor meget højskolebevægelsen almindeligvis "fyldte i landskabet", og under det perspektiv skal man nok være varsom med at svinge sig for højt op i vurderingerne. Som vi har set af tallene har eleverne aldrig udgjort mere end forholdsvis små procentdele af de unge årgange, og selv om der i mange tilfælde i det senere forløb kan have været en afsmittende virkning til bredere kredse, må deres betydning i kraft af deres antal alligevel betegnes som begrænset.

Vedrørende højskoleelevernes deltagelse i offentlige hverv, som må siges at have direkte sammenhæng med dette, har vi set, at de er pænt repræsenteret med procentdele, der overalt ligger højere end deres tilsvarende andel af befolkningen, men en meget talstærk gruppe har de dog kun udgjort i de udpræget landbrugsfaglige organisationer. På de andre felter har det store flertal været andre.

Må højskolens betydning af ovennævnte grunde således vurderes som begrænset, så forekommer det dog hævet over enhver tvivl, at et betydeligt antal mennesker som elever, såvel på Bornholms Højskole som på andre højskoler, har fået en oplevelse på det personlige plan, som har præget dem resten af livet. Ved det, de hørte og oplevede, har de fået del i et menneskeligt fællesskab omkring åndelige værdier, som de alle deres dage har følt taknemmelighed over, til glæde for dem selv, deres børn og deres omgivelser i det hele taget.

Der har i tidens løb været mangfoldige udsagn, der peger i den retning, især fra de kvindelige elever. Mændene er i reglen mere blufærdige og taler for-

trinsvis om, hvad de lærte af mere konkrete ting, at læse, skrive og regne osv., men ofte nok kan det formees, at der ligger mere bag ved.

Det, de således havde oplevet, fik mange af dem til at holde fast ved tilknytningen til skolen ved medlemskab af elevforeningen, ved deltagelse i dens møder osv. – eller blot ved, at de mindedes de livsværdier, de fik del i, med indre glæde og varme.

For nærværende krønikeskriver er der ingen tvivl om, at det er heri, at højskolens egentlige og særegne betydning ligger. De gode resultater af de pengeindsamlinger, der i tidens løb blev foretaget, forekommer at være det umiddelbart synligste udtryk for netop dette forhold. Og var det endda kun for en del af eleverne, det blev sådan – jævnfør den begrænsede tilslutning til elevforeningen – så var det måske ikke så ringe endda.

Også disse betragtninger gælder i princippet kun frem til 1945.

Skolen har som bekendt fortsat sin virksomhed lige siden, men som tidligere omtalt skete der i det videre forløb betydelige forandringer. Som et lille eksempel på det skal vi se lidt på vinterskolen 1958-59, hvor det for første gang i mange år lykkedes at komme op på et antageligt elevtal. Der var den vinter 6, 5 og 3 mdr.s kursus, og elevtallet på disse var henholdsvis 7, 4 og 24, i alt 35 de sidste tre måneder.

Af disse 35 var 8 fra Bornholm og 27 ovrefra. Ligeledes var 8 af dem mænd, heraf 2 bornholmere, og altså 27 piger. Af eleverne ovrefra var 15 fra København, 3 fra andre steder på Sjælland, 1 fra Lolland, 1 fra Fyn og 7 fra Jylland. Af elever fra landbohem var der 8, heraf de 6 bornholmere, og altså (igen) 27 fra andre erhvervsmiljøer. Med hensyn til aldersfordelingen var der 3 på 17 år, 20 der var 18 år eller blev det under opholdet, 8 var 21-22 år, 3 var 24 og en enkelt 26 år.

Mønsteret i fordelingen mellem mænd og piger og mellem land og by ligner meget det, det efterhånden også blev for landet som helhed. Mens antallet af mænd stagnerede steg antallet af piger støt i perioden 1945-65, således at de det sidstnævnte år udgjorde 68% af det samlede elevtal. Noget lignende tal er det for erhvervsfordelingen, hvor ca. 60% af mændene og 70% af pigerne i 1963-64 kom fra anden erhvervsbaggrund end landbruget.

Af elever fra de gamle "højskolefamilier" på Bornholm kan der på holdet 1958-59 egentlig kun udpeges

én, nemlig Knud Andersen fra Tornegård i Østerlars. Han fulgtes af en halvkusine, Ruth Funch Lund fra Bakkegård i Pedersker, i 1963, men så var det også uigenkaldeligt slut med elever fra de gamle kredse. Nævnte Knud Andersen har i øvrigt nu i en del år været formand for elevforeningen.

Slutbemærkning

Med denne bog har jeg søgt at skildre højskolebevægelsens historie i en af landets udprægede yderkanter, langt væk fra de åndelige centre i Rødding – og senere Askov –, Kristen Kolds højskole på Fyn, Vallekilde o.a.

Afstanden forekommer at have medført nogle særpræg i forløbet – men i øvrigt var højskolerne fra begyndelsen ikke noget helt entydigt fænomen.

Jeg har i videst muligt omfang søgt at bygge på samtidigt kildemateriale, men har dog i mangt og meget også været nødt til at bygge på materiale fra en senere tid.

For ikke at lede tankerne på "vildspor", specielt med hensyn til vurderinger af årsager og virkninger, har jeg i den sidste bearbejdningsfase bevidst holdt mig væk fra anden højskolehistorisk litteratur og kun brugt enkelte værker til detaljer om personer, eller hvor jeg har haft behov for statistiske oplysninger el. lign.

Som det er fremgået af skildringen er resultatet af dette i en række tilfælde blevet vurderinger, der, især med hensyn til den tidligste tid, afviger fra meget af det, der hidtil har været fremført.

Ud fra det foreliggende kildemateriale har jeg søgt at skildre forløbet så nuanceret og mangesidet som muligt, men naturligvis er det sådan, at det er et resultat af min bearbejdning og vurdering af stoffet. Anderledes kan det ikke være.

Dermed er det sidste ord næppe heller sagt. Der kan dukke nyt materiale op, der kan ændre billedet af en og anden detalje, eller andre vil anlægge en anden vurdering af et og andet.

Det ændrer imidlertid ikke ved, at det som tidligere nævnt har været meget interessant og givende for mig at arbejde med dette stof. Det har i høj grad været meningsfuldt, og da det er den første større samlede fremstilling af de bornholmske højskolars historie, er jeg selvsagt meget glad for, at der er blevet mulighed for at udgive bogen.

SAM

Noter:

Konkluderende betragtninger

1. I et forsøg på at klarlægge i hvor høj grad forløbet på Bornholm faldt sammen med udviklingen i landet som helhed, foretog jeg en undersøgelse af 12 årgange elever på Ollerup Folkehøjskole i tidsrummet 1933-45. Denne skole var fra gammel tid en af de store, landsdækkende skoler, omend elevtallet ligesom på Bornholms Højskole og mange andre steder, gik stærkt tilbage i denne periode. Elevernes navne og adresser er opført i årsskrifterne fra 1934-45, som jeg tilfældigvis er i besiddelse af. Derfor har det kunnet undersøges, hvor i landet de kom fra. Undersøgelsen har jeg aldrig fået rigtigt færdig, men som eksempel kan nævnes, at der fra Mors i Limfjorden i den pågældende periode var 15 elever på Ollerup Folkehøjskole. 14 af dem var imidlertid fra det nordlige og mellemste Mors, mens kun én var fra den sydlige del. Det nordlige Mors har da også fra gammel tid været et af den grundtvigske bevægelses højborg, hvor man tidligt byggede frimenighedskirken i Øster Jølby. I en af Frode Jakobsens erindringsbøger, "Da leret tog form", kan der læses om dette og ligeledes om hans barndoms indtryk af det indre missionske Sydmors (side 14-15).
2. Ollerup Folkehøjskoles årsskrift 1936, side 17-18.
3. Breve fra tusmørket; Bornholmske samlinger, II. række, bind 11, side 74.
4. Der er et par udtryk for dette i vandrebogen "Baandet" fra 1909, som har været omtalt i kapitel 13 (side 123-126). Samme år drog den unge lærer J. P. Chr. Jensen til København og blev optaget på kursus på Statens Lærerhøjskole. I sit brev i bogen skriver han bl.a.: "Her var god Brug for Højskoleundervisning. Ja, et Par Steder er der i den sidste Tid paabegyndt noget i den Retning, men naturligvis maa Virksomheden forme sig anderledes end ude paa Landet. - Det er især blandt de socialdemokratiske Arbejdere man er begyndt, Oplysningstrangen er vaagnet - desværre der bygges ikke paa det

naturlige, sunde og ægte

Grundfundament: det religiøse - tværtimod - man hævder Materialismen og ringeagter Idealismen".

Året efter tog havemanden Hans Kristian Kristiansen, som var elev vinteren 1909-10, på landbrugsskole for at forberede sig til studier på Landbohøjskolen. Han nævner ikke hvilken landbrugsskole, det var, men det skyldes nok, at der var meget, der bød ham imod. Han skriver et sted om den, at "Det er da ogsaa en Skole, som paastaaes at ledes i Grundtvigs Aand, og at hvile paa Kristendommens Grundlag". Senere refererer han kort et foredrag af forstanderen, som han blev meget forarget over. Det hedder:

"Det er godt nok at blive et godt Menneske. Det bør ethvert Menneske blive. Men det er dog bedre og mere nyttigt at blive et dygtigt Menneske. Det er den første Betingelse for at vinde Lykken. - Grundtvig, Kold og andre Aandens Stormænd kan ikke nægtes hver at have øvet deres Størværk, men de har ogsaa havt forholdsvis let ved at faa dette erkendt. Derimod er Haandens store Mænd ikke blevne saadan bemærkede, fordi deres Værk ikke falder saa let i Øjnene, og endskønt disses Livsværk maaske har været større end hines. Det er dem, der har hjulpet Folket frem til materielt Velvære, uden hvilket det ikke eller vanskeligt vilde være i Stand til at udnytte de aandelige Værdier".

Han harcelerer noget over disse synspunkter og skriver senere: "Men der er noget i disse Udtalelser, der lyder atter og atter igen i Nutiden og overalt, noget, som har i allerhøjeste Grad Ærinde til alle Jer, som læser denne Bog. Det er Aanden i dem. Den vækker mig til Protest. Det er Materialismens haarde klamme Dødninge- haand, som søger at kvæle det varmeste i os, det dybest menneskelige".